

I de sydligaste sydbokarnas land

Sten Ridderlöf berättar om en färd till Nya Zeeland, och återkommer senare om en färd till Patagonien i Sydamerika.

Foto: Nils Björnman

Sydbokens utbredning

Sydboken *Nothofagus* liknar den vanliga boken men har mindre och mera tättsittande blad. Det finns ca 35 arter i Sydamerika, Australien och Nya Zeeland – de flesta vintergröna.

I Sverige kan man få sydboken att överleva – men bara nått och jämnt. Ovan ett exemplar av *Nothofagus solandri*, hemfört från Nya Zeeland av Sten Ridderlöf. Det växer nu i Björhagen, Stockholm.

År 1991 kom jag för första gången i kontakt med en grupp sydbokar *Nothofagus pumilio* i Danmarks äldsta arboretum Forsthaven i Charlottenlund. År 1994 planterade jag själv en annan sydboksart *N. antarctica*. Sedan dess har jag känt en fascination för detta trädsläkte som gränsar till lidelse.

När sedan Heiki Tamm från Tallinns botaniska trädgård föreslog gemensamma fröinsamlingsexpeditioner till södra hemisfären så behövde jag ingen lång betänketid.

Min önskan var att få studera åtminstone några sydboksarter på deras naturliga växtplatser. Särskilt de som på grund av ett barskt klimat levde på randen till sin existens. Helst

skulle de tvingas utstå en längre tids kyla med djup tjäle, uttorkande vindar samt en årsnederbörd och daglängd som inte avviker alltför mycket från förhållandena i Mellansverige. Alltså en vegetationsperiod på ett halvt år. Sådana lokaler kan man möjligen finna i Patagonien inklusive Eldslandet i Sydamerika och eventuellt i hög terräng på Sydön i Nya Zeeland.

Nothofagus – falsk bok

Till släktet, eller möjligen familjen (L. Kuprianova, 1962), *Nothofagus* räknas för närvarande 34 arter, 3 varieteter och 3 naturhybrider (R. Govaerts, D. Frodin, 1998). De är för det mes-

ta vintergröna utom sju arter som är lövfällande.

Sydbokarna är oftast stora, skogbildande träd av högt forstligt värde men de uppträder även i buskform, särskilt i lågalpina områden.

Nothofagus är känd för sin roll som "testtaxon" för studier av utvecklingen av det forna Gondwana. Denna jättekontinent hade under jura- och kritperioderna en utbredning som i stort påminner om sydbokarnas nuvarande, nämligen södra Sydamerika, sydöstra Australien, Tasmanien, Nya Zeeland, Nya Guinea och Nya Kaledonien. Nya Zeeland hyser idag fyra arter, alla vintergröna, medan det i södra delarna av Chile och Argentina finns nio arter varav sex är lövfällande.

Nya Zeeland 1998

Första resan gick till Nya Zeelands sydö. Den 9 mars anlände jag till Christchurch, centrum för ön och den nederbördsfattigare östra regionen Canterbury.

Där möttes jag av Warwick Scadden, intendent vid Christchurch Botanic Gardens. Som det visade sig en ytterst vänlig, hjälpsam och kunnig botanist. Efter en informativ dag i den innehållsrika trädgården drogs planerna upp för vår tvåveckorsfärd och ett antal särskilt dendrologiskt sett besöksvärda platser. De exotiska planteringarna såväl i den brittiskinspirerade staden som i trädgården tydde på ett för nordiska förhållanden alltför ömtåligt klimat. Påfallande var alla vintergröna träd och buskar som *Magnolia grandiflora* och kamelior (*Camellia japonica* cvs.) och den mycket snabba tillväxten av för oss välkända träd. Från England hämtade, nu drygt 100-åriga ekar, *Quercus robur*, var så stora att man i Sverige vid en första anblick skulle ha trott dem vara minst dubbelt så gamla.

Efter någon dags väntan i den behagliga sydsensommarvärmen fångades jag upp av tre estniska expeditjonsmedlemmar under led-

Nya Zeelands sydö

ning av Heiki Tamm. De hade redan sedan en vecka korsat nordön med husbil och skulle efter vår gemensamma färd på sydön försätta vidare till Tasmanien och Australien.

Den första etappen ägnades åt några givande dagsutflykter inom Canterbury. Inte för att vi kunde beskåda några sydbokar, men väl en flora som var fullständigt olik den åtminstone jag kände till.

Under pedagogisk ledning av Dean Pendrigh, en av Warwicks medarbetare, tog vi oss mödosamt upp genom ruggiga tussockgräs och scree-fält till Foggy Peak, cirka 1200 m.ö.h. Det är en sydsluttning i Porter's Pass.

Hösten hade slagit till och i ett ihållande regn fick vi vårt elddop på denna sydliga breddgrad, S 43,5°. Men den till synes magra sluttningen var upp till 1000 meters höjd full av perenner främst s.k alpines och låga buskar. En årsnederbörd på 1500 mm, ett ph-värde på 5-6, en snabb vittring av berget och bra dränering gynnar helt uppenbarligen växtlivet. Fler-

talet arter var dock obarmhärtigt stickiga. Ett utmärkt skydd mot betning från bl.a. de talrika fåren.

På avstånd förtjusades man av det sylvassa, meterhöga spjutgräset *Aciphylla aurea*, liljeväxten *Astelia nervosa*, den vita kraftiga *Gentiana corymbifera* (foto sid. 90), flera buskar av släktet *Hebe* (*H. odora* och *H. pauciramosa*) och den lågväxande, endemiska barrväxten *Podocarpus nivalis*. Frö insamlades från bl.a. dessa arter till nyfiket ackompanjemang av Nya Zeelands vilda bergspapegoja, den gröna kean (*Nestor notabilis*) med sina bjärt röda vingundertäckare. Som en solitär ovanför trädgränsen, mitt i keornas rike, ståtade en några år gammal fröplanta av montereytall *Pinus radiata*. En ovälkommen flyktning från de till ön införda tallplantagerna.

Världens största fuchsia

Följande dag styrdes kosan mot Banks Peninsula, en stor halvö sydöst om Christchurch, vilken uppkommit genom ett meteoritnedslag. Udden är visserligen hög med toppar på drygt 900 m, men det omgivande havet - South Pacific Ocean - skapar ett utpräglat maritimt klimat.

I den frodiga växtligheten imponerades vi särskilt av världens största fuchsia-art, träd-fuchsian *Fuchsia excorticata*, här växande som över 10 m höga träd med knotiga gulbruna stammar och avflagnande bark samt cirka 15 m höga *Prumnopitys taxifolia* (black pine) - ett endemiskt barrträd med avflagnade bark i grått och brunt. Den grova lianen *Clematis foetida* som tidigare på säsongen blommade med små gula, starkt doftande blommor och den likaledes då vitblommande upp till 12 m höga *Pennantia corymbosa* kan ses som axplock i lignossamhället. Helt obekymrad om vår närvaro satt den nu relativt sällsynta nya zeeländska duvan i ett av barrträden. Den är stor, vacker och orädd vilket är tilltalande för ornitologerna men knappast några bra egenskaper för en trygg fortlevnad.

En intressant avstickare var besöket i CHR Herbarium, Nya Zeelands största. Samlingarna innehåller 560 000 exemplar varav 741 "type specimens". För en svensk var originalkollektionerna av linnélärjungen Daniel Solander och Joseph Banks från deras första färd med Captain Cook åren 1768-1771 speciellt sevärda.

Därefter guidade Warwick oss i Mt Peel-massivet, där fröinsamlingarna skedde på höjder runt 1000 m. Även här var nederbörden för hög för våra förhållanden, ca 1200 mm per år. Bland ett urval växter kan nämnas det gulblommande trädet *Sophora microphylla*, det vitblommande *Carpodentus serratus*, här ca 8 m, flera *Coprosma*-arter varav en okänd, kanske ej någonsin bestämd art eller hybrid (frönr. SE/NZ 131) samt den vackra, tämligen vanliga vitblommande perennen *Celmisia spectabilis*.

De första vilda sydbokarna

Vi lämnade Christchurch och tog infrastrukturen med oss i form av husbilen. Ett par fantastiska dygn i mitten på september tillbringade vi i Mount Cook National Park, där vädret varierade från sol och värme till regn och snö. Botaniserandet gjordes främst på höjder runt 700-800 m.ö.h., men de omgivande bergsmassiven med ett 20-tal toppar över 3000 meter och flera glaciärsjöar, tydde på ett bistrare klimat än det vi förut mött. Här träffade vi också på våra första vilda sydbokar.

Vid Governor's Bush i kanten av högslätten kom vi in i ett bestånd av grova, ca 15 m höga träd av *Nothofagus menziesii* (silver beech). De omfångsrika kronorna med sitt olivgröna bladverk skapade ett dunkel som inte tillät en omfattande undervegetation i flera skikt, vilket annars är vanligt i de nya zeeländska skogarna. I stället dominerade ormbunkar, mossor och lavar marken eller klättrade på fallna eller nästan fallna träd.

Högslätten vid Mt Cook,
ca 800 m över havet.

Gentiana corymbifera,
Mt Hutt, ca 1550 m.

Fläckvis silade vatten genom håligheter mellan stenar och stockar, förrådiskt täckta av djup mossa. Där trädbjässar fallit och ljuset släpps in tar dock buskar, mindre vintergröna träd och fröplantor från sydbokarna snart sin plats.

Här liksom på andra håll förekom detta år ingen eller obetydlig frösättning. Endast i skogsbrynet fann vi frö på några, cirka 5 m höga exemplar. Enligt Warwick Scadden är sydbokarnas frösättning på ön oregelbunden och sällan riklig. På de platser där vi kom i närmare kontakt med sydbokar, främst *Not-*

hofagus solandri var. *cliffortioides*, sågs få fröplantsgenerationer. I vissa utsatta lägen undrade vi om föryngring förekom överhuvudtaget.

På slätten mot Hooker Valley, 750 m.ö.h., gjordes flera intressanta insamlingar av nya zeeländska endemer som *Podocarpus nivalis*, *Phyllocladus alpinus* och *Holocarpus bidwillii*.

Mot sydost – och nordväst

Motvilligt, men för att hålla vår resplan, lämnade vi Mt Cook för att nå den skotskinflu-

Nothofagus solandri, var. *cliffortioides*, Otira Valley, 950 m.

Nothofagus menziesii, Governor's Bush, Mt Cook, 900 m.

Hedycarya dentata från Daniel Solanders herbarium, Christchurch.

erade staden Dunedin vid sydöstra kusten. Ett givande besök gjordes i stadens välskötta botaniska trädgård under ledning av den ansvarige för samlingarna, Alan Matchett. Fröer erhöles, bl.a. en nyligen vildinsamlad kollekt av *Mysotidium hortensia* från Chatham Islands. Sedan en utflykt till Taiaroa Head på Otago Peninsula där Nya Zeelands enda koloni av häckande Royal Albatross beskådades. Det är en av världens största sjöfåglar som tillbringar 90 procent av sin tid i luften och rör sig över hela oceanen, d.v.s. för ett pelagiskt liv också under häckningen.

Tyvårr fanns inte tid att besöka det enligt uppgift sköna Fjordland med dess nationalpark på den sydvästra delen av ön, alltså runt den 46:e breddgraden. Här är nederbörden riklig, cirka 4 meter per år fördelat på 150 till 200 dagar, och parken hyser särskilt fina bestånd av *Nothofagus fusca* (red beech) i Kaimanawa Mountains och Eglinton Valley (Salmon, 1996). Arten, som anses vara den vackraste bland de

nya zeeländska, förekommer från havsnivån till 1050 m.ö.h. och är ett stort, vintergrönt träd som blir upp till 30 meter högt. Yngre exemplar får en djup men klar röd bladfärg under vintern, därav det engelska namnet. De har en vitaktig bark som grånar och fåras efterhand. Att vi såg några vackra exemplar i Christchurch Botanic Gardens skänkte trots allt en tröst. Även fröer av arten erhöles därifrån.

I stället gick färden mot nordväst och sedan nord. Efter punktering i ett fagert bergs- och sjölandskap vid Lake Hawea med vackra solitärer av *Cordyline australis* (cabbage tree) begynte en svindlande överfart nattetid till östkusten över de höga Sydalperna genom Haast Pass. Genom regnet noterade vi successivt övergången till en ny floratyp - en ständigt grön, tempererad regnskog - vars för oss nordbor mest påtagliga representanter var trädorbunkarna. Särskilt imponerade 10 meter höga silver ferns, *Cyathea dealbata* som var skogsbildande strax nedanför Fox Glacier.

Efter ytterligare en glaciärupplevelse vid Franz Josef Glacier och tådropp i ett relativt varmt Tasmanhav korsades Sydalperna på nytt. Med möda segade sig husbilen uppför den branta vägen så att vi sent om sidor kunde slå nattläger i Otira. I regndimmorna kunde vi på morgonen skåda den första mer omfattande sydboksskogen under vår resa.

I Otira Valley mot Arthur's Pass på cirka 950 meters höjd vandrade vi in i en sann sagoskog av *Nothofagus solandri* var. *cliffortioides* (mountain beech). Ett orört område med 12 till 15 meter höga träd, silvriga stammar be vuxna med lavar, och ett mycket attraktivt bladverk av små, något läderartade vintergröna blad. Fallna träd i plock-i-pinn struktur, mossor, ormbunkar och svampar på främst de döende individerna. Det slutna trädssamhället tycktes också väl behålla nederbörden under torrare perioder. Här fann vi en rikligare återväxt än på andra ställen men inget frö.

I en blötmark i dess närhet gjordes en värdefull kollekt av den upp till en meter höga, vitblommade subalpina *Ranunculus lyallii*, här nära trädgränsen.

Växtstudier i blåst

Den sista dagen, den 20 mars, företogs en dagsutflykt från Christchurch till Mount Hutt. Vi tvingades stoppa vid 1700-metersnivån då den kraftiga västvinden höll på att driva ner bilen för ett stup. Det visade sig vara omöjligt att ens hålla sig upprättstående, men på 1500 meters höjd - delvis i skydd av det högst belägna mountain beech-beståndet - kunde både nya och nygamla växter studeras. Som hög-alpina *Raoulia eximia* som koloniserar frostsprängda klippblock i rasbranterna, flera *Celmisia*-arter och gentianor.

Med utsikt åt öster från Viewpoint Walk utbreddes sig den flacka Canterbury-slätten och på andra sidan bergskammen åt sydväst dvälj-

des ett extremt höghöjdsbestånd av sydboksvareteten *cliffortioides*.

Mina fältanteckningar berättar: "... Många gamla träd, de flesta i dåligt skick, endast 4, som mest 5 m höga. Mycket liten reproduktion förutom någon i skogens östra kant. Inga fröer. Långa lavar växer på alla äldre träd. Av ungplantorna insamlades ett litet antal, kanske 2- till 3-åriga. Ovisst beroende på hur långsamväxande de är då lokalen ligger i regnskugga och utsatt för uttorkande vindar. Något 100-tal meter lägre, vid Scotch Saddle en bredvuxen, låg solitärplanta i grästället."

Med detta på näthinnan anträdde jag samma dag en 30-timmars flygning via USA till Stockholm för ett mera stillasittande bankliv.

Källor och litteratur

- Adams, M., & Adams, N., 1979, *New Zealand Alpine Plants*, A.H. & A.W. Reed Ltd, Wellington, NZ, 262 s.
- Allen, H.H., 1982, *Flora of New Zealand*, volume I, P.D. Hasselberg, Government Printer, Wellington, NZ, 1085 s.
- Govaerts, R., & Frodin, D., 1998, *World Checklist and Bibliography of Fagales (Betulaceae, Corylaceae, Fagaceae and Tico dendraceae)*, The Royal Botanic Gardens, Kew, Richmond, Surrey, UK, 407 s.
- Krüssmann, G., 1982, *Manual of Cultivated Broad-Leaved Trees & Shrubs*, volume II, Timber Press, Portland, Oregon, USA, s. 324-327
- Kuprianova, L., 1962, *First Int. Conf. Palinol. in Sladkov*, Reports Soviet. Palinol., Moskow, USSR, s. 17-25
- Nielsen, P.C., 1982, *Forsthaven i Charlottenlund*, särtryck af Dansk Dendrologisk Årsskrift BD. V.5, 1982, DK, 112 s.
- Salmon, J.T., 1996, *The Native Trees of New Zealand*, Reed Books, Birkenhead, Auckland, NZ, 384 s.
- Sondergaard, P., 1998, *Erfaringer med dyrking av sørbok, Nothofagus, i Vest-Norge och Danmark*, Årringen 1997, Årsskrift for Arboretet og Botaniske Hage, Milde, Universitetet i Bergen, N. s. 7-28